

СТИЛИСТИЧНИ И ПРАГМАТИЧНИ
ОСОБЕНОСТИ НА КОГНИТИВНИТЕ МЕТАФОРИ
В БЪЛГАРСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ РЕЧИ
ОТ КРАЯ НА XIX ВЕК

Жанета Андреева
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

STYLISTIC AND PRAGMATIC SPECIFICITIES OF
COGNITIVE METAPHORS IN BULGARIAN
POLITICAL SPEECHES FROM THE END
OF THE 19TH CENTURY

Zhaneta Andreeva
Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”

In this article, some stylistic and pragmatic aspects of cognitive metaphors in the speeches of renowned Bulgarian politicians from the end of the 19th century are discussed. The objects of analysis are the parliamentary speeches of Konstantin Stoilov and Stephan Stambolov, given in the same circumstances of time and culture. Both politicians are highly educated, and education is the key to the choice of metaphors. It is here that we find a paradoxical contrast to contemporary Bulgarian political speeches, which are characterized by bombastic statements, illocutionary incompetence and performative aberrations. The political speeches of today have a great stock of metaphors with cognitive content, but they are mostly a product of intuitive reflection of untamed instinct. Oratory skills, an understanding of empiricism and the successful usage of stylistic figures all make speech affective and ensure that the communicative intent is fulfilled. There is an inverse proportionality between the intelligence of the orators and the spontaneity in their choice of metaphors: the higher the former, the lower the latter. In Stoilov's and Stambolov's speeches, there is a strong intensity of metaphors with deep cultural meaning, which are based on high intelligence, as well as morally legitimated national identification.

Keywords: cognitive metaphors, Bulgarian political speeches, Konstantin Stoilov, Stephan Stambolov

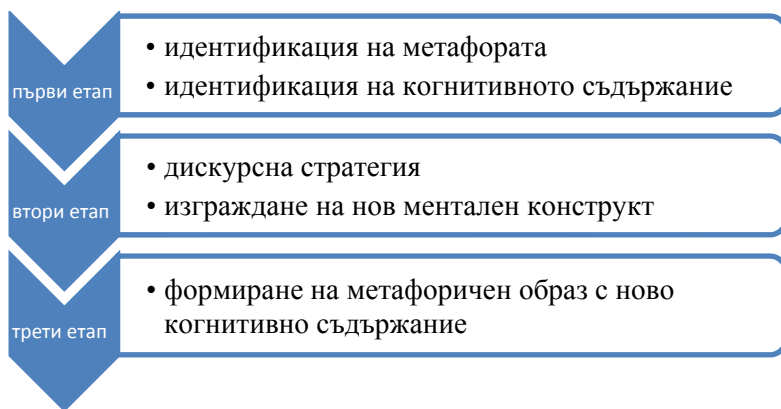
Понятието политическа метафора е резултат от релефно очертаната лингвистична тенденция към антропологизъм в съвременното езикознание и в най-новия дял от науката за езика – когни-

тивната лингвистика. Менталните процеси имат една обща фундаментална точка и това е езикът, но не неговата същност, а репрезентативният му капацитет. Когнитивната политическа метафора е продуктивна словесна система, която проецира значения. Научният диапазон на когнитивната лингвистика се определя от вариативността на хипотезите за семантиката и нейната функционална перспектива. База в академичното проучване на метафората е менталният обем. Той се формира в процеса на живота от придобиването на екзистенциален опит. Отключването на метафоричното значение фиксира възможностите за манипулативен дискурс. Обемът от метафорични значения и употребата му в политическата реч са двете огледални повърхности, в които се отразява животът и възможността на човека да го контролира и направлява. Следователно политическата метафора е отражение на интелектуалния капацитет на политика. Стремещт да се анализират по-обхватно, дълбинно и систематично метафорите в речта на съвременните български политици отвежда до въпроса за това – дали се променя менталният обем с течение на времето, епохата, специфичните културни кодове. В този смисъл аналогично се стига до ясно очертаните времеви параметри – преди и сега. Този проблем задава безкрайни посоки за анализ.

Предмет на настоящото проучване са някои стилистични и прагматични аспекти на метафорите в речите на изявени български политици от края на XIX век. Обект на анализ са парламентарните речи на Константин Стоилов и Стефан Стамболов, произнесени в един и същ темпорален и културологичен пласт. И двамата политици са с висока образованост, а тя е ключът към подбора на метафорите. Тук е парадоксалното различие от съвременните български политически речи, в които доминират празнословието, илокутивните и перформативните аномалии. Политическите речи днес притежават голям запас от метафори с когнитивно съдържание, но в по-голямата си част те са интуитивна рефлексия на неовладян инстинкт. Ораторските възможности, познаването на емпиризма и успешното използване на стилистични фигури правят речта въздействаща и с осъществени комуникативни намерения. Колкото е по-висок интелектът на оратора, толкова по-ниска е спонтанността в подбора на метафори. В ре-

чите на К. Стоилов и Ст. Стамболов има засилен интензитет на метафори с дълбинно културологично значение, които се основават както на висок интелект, така и на морално легитимирана национална идентификация.

Анализът на политическите метафори е конструктивистки акт, защото изгражда логически модел на общественото битие, в което пребивават техните ментални конструкти. Особеностите на това битие могат да се очертаят ясно чрез епистемологичните и семасиологичните аспекти на проучване. Епистемологичното проникване в когнитивната същност на българските политически метафори от края на XIX век се осъществява чрез контекстуален анализ на ексцерпирания материал, вникване в политическия и историческия контекст с цел изясняване на метафоричната стратегия (Фиг. 1). Този процес протича в три етапа: първо, идентификация на метафората и нейното когнитивно съдържание; второ, изясняване на употребата ѝ като дискурсна стратегия за изграждане на нов ментален конструкт; трето, формиране на метафоричен образ с ново когнитивно съдържание. Последователността на тези три етапа може да се определи като векторен процес с фиксирано начало и определена посока.

Фиг. 1

Идентификацията на концептуалните елементи трябва да достигне до смисловото ядро, около което се надграждат репрезента-

тивните възможности на метафората, а това определя и прагматичната насоченост. Този модел може да се представи като когнитивна схема (Charteris-Black/Чартърис-Блек 2014: 157). Примерът е от речта на Ст. Стамболов (Мишев/Mishev 2014), произнесена след Берлинския конгрес, 1878 г.

Фиг. 2

За да се изясни функционалната прагматичност на метафората, когнитивното ядро може да се представи схематично в няколко варианта и да се направят изводи за действието на механизма на когнитивните схеми.

За разлика от епистемологичните аспекти на анализ стилистичната семасиология предполага фокусирането върху емоционален пласт от същността на когнитивната метафора в политическите речи, защото базисно се разполага върху възприемането на допълнителността в смисловия обем на думите. Когнитивният и прагматичният потенциал се градят именно върху имплицитното допълнително смислово съдържание. Примерите за функционирането на стилистичната семасиология в политическата реч са ексцерпирани от посочената по-горе реч на Стамболов.

В края на XIX век, времето след Освобождението, парламентарната трибуна е най-авторитетната за българското общество.

Парламентарната реч е рефлексия на специфични обществено-политически явления и нейното проучване е начин да се представи образът на времето чрез културните кодове, с които тя си служи. Анализът на ораторската стратегия на българския политик от това време би могъл да се осъществи в отделно научно изследване. При проучването на когнитивните метафори и стила на парламентарната реч емоционално се очертава личността на политика – той е високо образован, интелигентен, харизматичен, манипулативен. Това са и определителите за Стефан Стамболов в българската историография и мемоаристика. „Скоро обаче неговата рязка личност се очерта релефно помежду другите. Пламенното слово [...] бе произвело много силно впечатление. Жарът, който той внасяше в своите речи в обществените събрания, привлече сетне върху него вниманието на всички“ (Радев/Radev 1990: 59). Стефан Цанев в „Български хроники“ метафорично определя речта му като „плачът на Стамболов“ (Цанев/Tsanev 2010: 25 – 36). „Това момче, като говореше, от устата му пламък излизаше – коментира Петко Славейков“ (Геннадиев/Genadiev 1925: 5). Специфичните черти на ораторската реч на Стамболов провокират емоционалната съпричастност на аудиторията. Стилистичният анализ на неговата реч показва приоритет на тропи и фигури, употребени като експликация на експресивно маркирана лексика. Ключова метафора във въздействащата реч е *болното съсечено тяло*, което назовава конкретен исторически факт – разпокъсването на България след решенията на Берлинския конгрес. Тази когнитивна метафора проецира в речта разгърнатата система от стилистични средства за постигане на внушение за загуба. Употребата на антропоморфна метафора етимологически се свързва с подсъзнателното поведение да се моделира политическата реалност като образ на познатото. Болката и постигнатото в емпиризма познание за болест и смърт е универсалното човешко познаване на живота. Така употребената метафора успява да обхване аудиторията в експлицитния ментален план. Метафората е посредник между емпиричното и сетивното познание, защото тя предизвиква не само асоциативни представи, но и усещания. Речта на Стамболов налага внушения и чрез засилената употреба на

предикативни конструкции, реторични въпроси и богат регистър от стилистични средства за въздействие.

Стилистични средства за въздействие

градация	<i>мило, драго, цяло Отечество; млад, енергичен, пълен с жизненост народ; полета, пътища, усои, кътища; пепел, кости, сълзи; крепко, здраво, жизнено тяло; сакати, недъгави, немощни</i>
инверсия	<i>бъдеце светло, славно; минало светло и славно; свободни да бъдем</i>
анафора	<i>не; ние; где са; где е; мъчно; високо; без да</i>
метонимия/синекдоха	<i>ръцете, краката и другите части; веригите на робството</i>
олицетворение	<i>царски ферман дойде, та съедини; ферман начерта; конференция дойде</i>
сингуларизация	<i>да се довлечем до оная троха</i>
сравнение	<i>просяци – божаци; жертви – мъченици; берлински джелати; градовете...елмазите на нашето Отечество</i>
метафора	<i>болно, съсечено тяло; сакати, недъгави, немощни; пепел, кости и сълзи; национален организъм цял, неосакатен; здраво, жизнено тяло; веригите на робството</i>

Основното когнитивно ядро, около което са разположени тропи и фигури с маркирана семантична съвместимост, е метафората за съсеченото тяло. Тя е разгърната логически и асоциативно чрез синекдохата *ръцете, краката и другите части*. Така е експлицирана идеята за агресивно нарушената цялост на *Отечеството* и чрез този образ е изразена представата за народ и България. В този смисъл не е случаен и интензитетът на лексемата *целокупно*, която е и експресивно натоварена. Аналогична е и няколкократно употребата на израза *мъчно*. *Мъчно и боли*. Интересен експресивен акцент е сравнението на народа с *просяци – божаци*. То имплицира морално-оценъчна перспектива за народа, разположена в историческия дискурс на миналото (робската участ) и настоящето (жертва на агресивната външна политика). *Божаци* е производно на бог, следователно контекстът на речта посочва наро-

да, оставен на божията воля, акцентирана е принадлежността към бога, народът е със заличена иманентност и отнет потенциал. Интересен стилистичен акцент е подборът на олицетворения. Те като че ли логически контаминират позицията на народа и отечеството – *тяло, съсечено на пет къса*. Олицетворени са думи, назоваващи легитимно чуждата за националния контекст власт: *ферман, конференция*. Отчетливата реторическа фигура прозопопея (*ферман дойде... съедини... начерта; конференция дойде*) показва отношението на оратора към абсурдното историческо събитие и неговите последици. Представата за историческия мащаб на случилото се е изградена и чрез топонимичното изброяване, което в имплицитния план на речта градира внушения за онези части от територията на България, граничещи с Турция, Румъния, Македония, Гърция, които са „съсечени“ и остават към тези държави. Топонимичното наслагване на градове държи експлицитния дискурс в обхвата на конкретиката, внушава достоверност, а сравнението им с „елмази“ търси емоционалното съпреживяване на аудиторията с драмата на отечеството. Целта на оратора е да формира усещане за правилното декодиране на историческата фактология и мнението на аудиторията като коректив на случилото се. В този топонимичен ракурс е и друга известна метафора на Стамболов, упомената в мемоарите на Султана Рачо Петрова: „Македония ще бъде гробницата на България“ (Петрова/Petrova 1991: 207). Прозорливият български политик от края на деветнайсети век метафорично шрихира национален проблем, нагнетяващ напрежение и днес.

Умело подбраните въздействащи фигури правят речта на Стамболов успешна. Те са замислени и осъществени като отворена комуникативна система, в която оратор и аудитория се синхронизират, те са равностойни комуниканти. Доказателство за това е реакцията на адресата. В спомените на Димитър Маринов е запечатан точно този момент – утихването на залата след произнасянето на речта: „Ораторът спря. Той беше блед. Дядо Антим го повика, прегърна, целуна по челото и каза: – Бъди благословен, мое чедо, от Бога и от всичките ни светии!“ (Маринов/Marinov 1992). Обект на научното изследване на политическата реч са не само метафорите. Тяхната когнитивна функция

трябва да се разгръща паралелно с обстоятелствата, при които те се раждат и достигат до своя адресат. Това прави речта завършена, а комуникативното намерение – осъществено.

Вглеждането в речите на българските политици от миналото налага много изводи в съпоставка със съвременните политически речи. Археологията на когнитивните метафори извежда в съвременен дискурс когнитивната функция на културните кодове, които в миналото се употребяват като носители на метафорични смисли много по-често, отколкото в речите на съвременните политици. Пример за това са речите на д-р Константин Стоилов, събрани и отпечатани самостоятелно в сборник през 1939 г. Редактори и съответно съставители на сборника са синовете на видния политик. В предговора на изданието са упоменати някои специфични особености на речите. Самите речи са печатани от стенограмите – официални дневници на Народното събрание. К. Стоилов не е писал речите си, затова не са запазени други, освен от Народното събрание. За да се добие точно впечатление за емоционалния им ефект, „за да се почувства поне отчасти живата реч на оратора и чарът на неговото слово“ (Стоилов, Стоилов/Stoilov, Stoilov 1939: VII), в стенограмите са отбелязани препинателни знаци, които в това издание са точно запазени. Още в първата реч, произнесена след встъпването му в длъжност народен представител в Учредителното събрание, проличават интелектът и високият културен капацитет на оратора. Възпитаник на „Роберт колеж“ в Цариград, доктор по право и бъдещ министър, К. Стоилов произнася в Учредителното народно събрание (27 февруари 1879 г.) реч по „общонародния въпрос“ (К. Стоилов, цит. по Стоилов, Стоилов/Stoilov, Stoilov 1939: 3 – 5), т.е. за положението на България след Берлинския конгрес. Това е неговата първа парламентарна реч. Произнася я с вдъхновение, с патетичност и доказва на аудиторията своята прозорливост за бъдещето.

Първата ключова метафора е назоваването на Балкана *гнездо на посветената част от народа*. Когнитивният обем на тази метафора включва целия семантичен регистър от словното богатство за национална идентификация – географски маркери и съпътстващите ги духовни и ценностни ориентири: *народ, свобода, земя, отечество, България, Балкан, Марица, братя, чест, хляб,*

народност. Описанието следва топонимичната обективност, но митопоетичното наименование Балкан побира всички топонимични знаци за разпознаване на националното пространство, като го осмисля ценностно. В стила на Иван-Вазовата патетичност при описанието на отечеството гледната точка в речта на К. Стоилов стига до идеализация на описаното. Пример за това са атрибутивните синтаксеми *синьо небе, весело слънце, пъстра трева*. Подбраните стилистични средства показват предмета на речта – България в един символически по-окупнен план, в който релефно очертани са носителите на духовните ценности: Балканът и народът. Тези два образа побират метонимично значението на България. В сравнение с речта на Стамболов тук реторичните конструкции, предикативните изрази и анафорите са значително по-малко, което прави речта по-спокойна, уравновесена, но силно акцентна по отношение на националните ценностни маркери.

В следващия обособен абзац речта на К. Стоилов разгръща в широк обем важен национален факт – робската ситуация в Македония. Безнадеждността е изразена чрез сравнението на Македония с Батак и Перушица – градове, които са символ на масовото поражение. Интересен реторичен похват в тази част от речта е разгрънатото сравнение. Македония аналогично е представена чрез цитат от „Божествена комедия“ на Данте, в който силен емоционален изблик е породен от осмислянето на надписа „Надежда всяка тука оставете“. Логическата връзка между сравняемо и аналог е идеята за участва на поробена Македония.

Последствията за България след Берлинския конгрес са предмет и на други речи на К. Стоилов. Приоритетното градиране на метафоричния обхват показва отново тенденция за разполагането на когнитивното метафорично съдържание в дискурса на историята, митологията, фолклора, културологията. Пример за това са многобройните цитати от художествени произведения, вписани като разгрънати сравнения в релацията образ – съдържание. Това показва високия културен капацитет на политиките след Освобождението. Съпоставката със съвременните политически речи изважда на показ интелектуалния дефицит в употребените метафори с когнитивно съдържание. Като доказателство на тази теза могат да се посочат примери, ексцерпирани от стенограмите от

пленарните заседания в Народното събрание през последната календарна година. Например речите на представителите на политическите партии, произнесени по време на първото за година заседание – 11.01.2019 г. Началото е поставено с речта на Цветан Цветанов. Още първите произнесени фрази са доказателство за демагогския характер на речта: „Бих искал да ви поздравя...“, „би трябвало...“. Употребата на условно наклонение демонстрира резервираност, очертава граница между комуникативното намерение и аудиторията. Цялостният поглед върху речта показва езиково-демагогската ѝ същност. Безкрайна е мултипликацията на думи с корен *евро*: *Европейски парламент, европейска партия, проевропейска партия, Европейски съюз, евродепутати, Европарламент, Европейска народна партия, европейска икономика, европейска комисия, Еврозона, евровалута...* Това разпилява смисловите акценти и като проблем се превръща в морален казус, защото в реч, произнесена като поздрав от тази висока трибуна, лексемата *българи* и словосъчетанието *български граждани* са с единична употреба. В съпоставка с речите отпреди век тук е нарушена комуникативната връзка в триадата: оратор – реч – аудитория. Празнословието на речта е факт, който нарушава реторичния съюз между оратора и неговата публика и се превръща в синдром на съвременния интуитивен, ниско образован и безперспективен български политик.

Изводите за когнитивната същност на употребените метафори в политическите речи от края на XIX век поставят въпроса за липсващите ментални метафорични обеми днес. Отсъствието на позитивна нагласа стеснява менталния диапазон на когнитивната метафора в съвременните български политически речи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Генадиев/Genadiev 1925:** Генадиев, Н. *Стефан Стамболов*, 1925, 5. [Genadiev, N. *Stefan Stambolov*, 1925, 5.]
- Маринов/Marinov 1992:** Маринов, Д. *Стефан Стамболов и новейшата ни история*. София: Български писател, 1992, т. 1. [Marinov, D. *Stefan Stambolov i noveyshata ni istoriya*, Sofia: Balgarski pisatel, 1992, t. 1.]
- Петрова/Petrova 1991:** Петрова, С. Р. *Моите спомени*. София: БАН, 1991, 207. [Petrova, S. R. *Moite spomeni*, Sofia: BAN, 1991, 207.]

- Радев/Radev 1990:** Радев, С. *Строители на съвременна България*. София: Български писател, 1990, т. 1, 59. [Radev, S. *Stroiteli na savremenna Bulgaria*, Sofia: Balgarski pisatel, 1990, t. 1, 59.]
- Стоилов, Стоилов/Stoilov, Stoilov 1939:** Стоилов, Х., Б. Стоилов. *Д-ръ К. Стоиловъ. Речи*. София: Т. Ф. Чипевъ, 1939. [Stoilov, H., B. Stoilov. *D-r K. Stoilov. Rechi*. Sofia: T. F. Chipev, 1939.]
- Цанев/Tsanev 2010:** Цанев, Ст. *Български хроники*. Пловдив: Жанет 45, 2010, т. 3, 25 – 36. [Tsanev, St. *Balgarski hroniki*. Plovdiv: Zhanet 45, 2010, t. 3, 25 – 36.]
- Мишев/Mishev 2014:** Мишев, М. Стефан Стамболов и речта, изпълнена с тъга. // *Българска история*, 31.01.2014 <<https://bulgarianhistory.org/rechta-na-stefan-stambolov/>>. [Mishev, M. Stefan Stambolov i rechta, izpalnena s taga // *Balgarska istoriya*, 31.01.2014, <<https://bulgarianhistory.org/rechta-na-stefan-stambolov/>>.]
- Charteris-Black/Чартърис-Блек 2014:** Carteris-Black, J. *Analysing Political Speeches*. London: Palgrave Macmillan, 2014, 157.